

Mert TAŞ
Cengiz ERKAN

Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Ziraat Fakültesi Zootekni Bölümü, Van.

Atasözü ve Deyimlerimizde Arı ve Arı Ürünleri

Özet: Arı ve arı ürünlerinin atasözü ve deyimlerde kullanım yoğunluğunu belirlemek amacıyla yürütülen çalışmada, çeşitli kaynaklardan derlenen atasözleri ve deyimler konulara göre sıralanarak ele alınmıştır. Araştırma sonucunda arının çalışkanlığının ve balın değerli bir ürün olmasının atasözü ve deyimlere ana temalar olarak yansıdığı ve arıcılığın Anadolu insanının dil kültüründe de önemli bir yere sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bal arısı, Bal, Atasözü, Deyim.

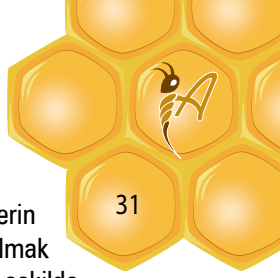
1. Giriş

Arıcılık, üretim teknikleri, ekonomisi ve iş gücü kullanımıyla diğer hayvansal üretim dallarından oldukça farklıdır. Doğal yuvalardan avcılık yapılarak toplanmaya başlayan bal ile gün geçtikçe kullanım alanları genişleyen bal mumu, polen, propolis, arı sütü ve arı zehiri gibi ürünler arıcılığın popüleritesini artırarak sürdürmesini sağlamaktadır.

Farklı topografik yapı ve zengin floraya bağlı olarak binlerce yıldır arılara yaşama olanağı tanıyan Anadolu (Adam, 1987), Afrika ve Avrupa ile birlikte arının ve arıcılığın ana yurdu olarak değerlendirilmektedir (Karacaoğlu ve Fıratlı, 1998). Çatalhöyük'teki kazılarda bulunan ve M.Ö. 9000-8000 yıllarına tarihlenen ilkel mimaride konutların iç duvar fresklerindeki çiçekler üzerindeki süslemeler, Anadolu'da

arı ve balın insanlar tarafından bilindiğine ilişkin en erken kanıtlardandır. Kültepe kazılarında bulunan tablette ise ekmek, et, bira, şarap, yağ, soğan, bulgur, arpa ve buğday gibi yiyecekler ile birlikte balın sözlü edilmeye Koloni Çağı'nda yaşayan insanların da mutfak kültürlerinde balın yer aldığını göstermektedir (Üreten, 2011). Boyalı Höyükte yürütülen kazı çalışmalarında bulunan ve M.Ö. 1650'den sonrasına tarihlendirilen pişmiş toprak yassı şişe içerisindeki bal ve çörek otu karışımı ise konuya ilişkin Hititlere ait önemli bir arkeolojik bulgudur. Yine Hititlerde arıcılık ve balın önemini ortaya koyan kayıtlardan bir de çivi yazılı belgelerdir. Belgeler doğrudan arıcılığa ait olmamakla birlikte bu belgelerde arıcılık ile ilgili suçlara ve balın fiyatlandırmasına ilişkin bilgiler de yer almaktadır (Erkut, 2011). Benzer şekilde pek çok bulgu antikçağlardan günümüze dek Anadolu'da hüküm sürmüş medeniyetlerin sosyo-ekonomik ve kültürel yaşantılarında arı ve balın etkisini açıkça ortaya koymaktadır (Lenger, 2011; Üreten, 2011).

Atasözleri ve deyimler toplumdaki insanların yaşam biçimlerini, değer yargılarını ortaya koyan, az sözle çok kavram ve yargının anlatıldığı söz birlikleridir. Bunlar toplumların var oluş süreci içinde oluşur, kuşaktan kuşağa aktarılır, zamanla bir kısmı unutulup, yeni durumlar ve oluşumlar karşısında yenileri ortaya çıkabilir (Torun, 2004). Atasözleri genellikle uzun zaman tecrübeleri sonucu ulaşılan doğruların vezir

ifadeleri iken deyimler daha çok bir öyküye, bir efsaneye yada olaya dayanmaktadır (Pala, 2010).

İlkel toplumlardan modern insana kadar bütün kültür basamaklarında gerek besin olarak gerekse hayatı kolaylaştıran bir unsur olarak yararlanılan hayvanlar, insan hayatının, dolayısıyla kültürünün, daima önemli bir parçası olmuştur (Mert, 2007). Tabiatındaki hayvanlardan arı da öne çıkan özelliklerine atıf yapılarak atasözleri ve deyimlerde yerini almıştır. Genel olarak bakıldığında arının çalışkanlığı, verimliliği, düzenliliği, aralarındaki iş birliği ve koordinasyon, balın besleyiciliği ve tatlılığı, kullanılan başlıca temalardır (Ayaz, 2011).

Anadolu insanı için geleneksel bir faaliyet olan arıcılığın dil kültürüne yansımalarını ortaya koymak amacıyla yürütülen araştırmada, arı ve arıcılık ürünleri ile ilgili atasözleri ve deyimler konulara göre sıralanarak değerlendirilmiştir.

2. Atasözleri

Genel olarak atasözlerindeki kelimelerin pek çoğu kendi anlamında kullanılmaz. Aktarılmak istenen yargı somutlaştırılarak çarpıcı bir şekilde verilmeye çalışılır. Arı ve balın kullanımı ile toplumsal öğüt veren ve yol gösteren, inanışlara ilişkin belirlemeler yapan, toplumsal kurallara dikkat çeken ve insanın içsel yapısına işaret eden pek çok atasözü, koloni yaşantısını, verimliliğini ve balın besin değerini konu almaktadır.

Çeşitli kaynaklardan derlenip (Aksoy, 1971; Aksoy, 1993; Torun, 2004; Mert, 2007; Aksoy ve ark. 2009; Ayaz, 2011; Anonim, 2014a; Anonim, 2014b) konularına göre aşağıda sıralanan atasözü ve deyimlerde, kadın figürünün fazlaca işleniyor olması ana ve eş olan kadının toplumda sürekli ön planda olduğu şeklinde yorumlanmalıdır.

2.1. Toplumsal Öğüt Veren ve Yol Gösteren Atasözleri

Çanakta balın olsun, arı Yemen'den gelir.
Bal bal demekle ağız tatlanmaz.
Komşuna verecek balın, dostuna verecek arın olsun.
Bayırda bağıni, evinde sağımı, bahçende arını eksik etme.
Ya uçar arın ya döner taşın (değirmen) olsun.
Bahçesinde arısı olanın, kesesinde sarısı olur.
Ata tepmez, ite kapmaz, arıya sokmaz deme.
Paran çoksa keçiyeye ver geçir, arıya ver uçur.
Bal tutan parmağını yalar.
Ağustosta böl arıyı, zenginden al karıyı.
Arı gibi çalış, aslan gibi ye.
Arı gibi eri olanın cennet gibi / dağ kadar yeri olur.
Arı söğüdü, akıllı öğüdü sever.
Besledim vizi (arı) kalmadı sızı.
Balın âlâsı (tazesı) oğulun tazesinden.
Bal veren arının iğnesi zehirsizdir.
Bir dirhem bal için bir çeki keçi boynuzu çiğnemek.
Parmağında bal olsaydı Hindistan'dan arı gelirdi.
Arıdan ibret alasin, sanma ki aç kalasin.
Arı balını yimez, karı yağını yimez.
Bal demekle parmak yalanmaz.
Bal dedin mi bel bel bakar.
Bal dedin mi hemen banar.
Arının kahrını çekmeyen balın kıymetini bilmez.
Arıya kovan emanet olmaz / edilmez.
Sade piriñ zerde olmaz, bal gerektir kazana; baba malı tez tükenir evlat gerek kazana.
Ağzında bal olan arının kuyruğunda da iğnesi vardır.
Arıdan bal almak herkesin kârı değil.
Arı iyi olursa balı Bağdat'tan getirir.
Arıdan korkan bal satamaz.
Arının belasını çekmeyen balını yiyemez.
Arı yuvasına (kovanına) kazık (çubuk) dürtülmez.

Arıya bak bal olsun, dağa bak bağ olsun.
Arıyı birden, koyunu binden üret.
Arı birden davar ondan türer.
Arıyı duman, insanı iman yola getirir.
Arıyla kalkan bal başına, sinekle kalkan leş başına varır (konar).
Bal alacak kimse arının iğnesine katlanabilmelidir.
Bal ye çık sokağa, yiyemezsen gir kovuğa.
Bal, eski petekten yenir.
Balıcıdan bal sakınmak olmaz.
Balı dibinden, yağı yüzünden.
Balı dibinden, ufağı yüzünden.
Balını yiyen kepçesini taşır.
Besle arıyı gözün görsün sarıyı.
Çiftçi üç şeyden zengin olur; arıdan, darıdan, karıdan.
Çirkin ile bal yeme, güzel ile taş taşı.
Cahil ile bal yeme, alimle taş taşı.
Eşekarısı bal yapmaz.
İğde çiçeğinde arıdan, ayva çiçeğinde karıdan, nevrüz gününde attan, ağız salyalı itten, yağlı yerdeki bittenden sakın.
Kovandan çıkmayan arı bal yapamaz.
Arı sokmayan, balın değerini, bilmez.
Arı işini köpek dişini gösterir.
Arısız bahçe, kraliçesiz saraya benzer.
Arının konduğu, tavuğun döndüğü yerde yuva kur.
Ayakaltına arı, açık dolaba sarı konmaz.
Balın şarabı, hanımın Arabı.
Arı ile karının sırrına erilmez.
Arıya iyi bakarsan, karına altın (elmas) takarsın.
Arı nefesten, kuş kafesten hoşlanmaz.
Arı, insanı haberi olmadan zengin eder.
Erken kalkarsa kişi, bala değerse dişi, o gün rast gider işi.
Yaban arısı kılavuzsuz olmaz.

Eylülde ekilen darıdan, oğul vermeyen arıdan, kocadan sonra kalkan karıdan hayır gelmez. (Gündönümünden sonra oğul veren arıdan, anıza ekilen darıdan, kocasından sonra kalkan karıdan hayır gelmez).
Zemheride oğul veren arıdan, eşeğin önünde giden sıpadan,

kocasından sonra kalkan karıdan hayır gelmez.
Arıyla karıya güven olmaz.
Bal arıdan, kavga karıdan çıkar.
Balın yerini arıdan, havadisi karıdan al.

2.2. İnanışlar ile İlgili Atasözleri

Allah bal mumu yakana bal mumu, yağ mumu yakana yağ mumu verir.
Balı, parmağı uzun (olan) yemez, kısmetlisi yer.
Deniz bal olmuş, fukara kasık bulamamış.
Aca kuru ekmek bal helvası gibi gelir.
Kimi balı yer, kimini arı sokar.
Başaran bal, başaramayan yal yer.
Zengin helvasını baldan pişirir, züğürt derman için pekmez

bulamaz.
Arı işini, kirpi dişini göstermez.
Arıda kir, karıda sır durmaz.
Arıda iz, Çingenede yüz aranmaz.
Ekşi yüzünün balı acı olur.
Arının evini yıkan, balın tatlılığıdır.
Sineğin balı, tembelin malı olmaz.
Arının yediği bal, örümceğin yediği zehir olur.

2.3. Toplumsal Kurallar ile İlgili Atasözleri

Balsız kovanda arı durmaz
Balsız kovanda arı, bacası tütmeyen evde karı olmaz.
Arı kovana oğulsuz, düğün davulsuz olmaz.
Arı bal etrafında dolaşır.
Arıya kovan emanet olmaz / edilemez.
Arı, kızdırana sokar.
Aslı bal ise bal olur gider.
Balcıya pekmez satılmaz.
Balı olan bayram eder.
Balın sahibi arıdır.
Balı ye de arısını sorma.
Hırsızın başında arılar oynar.
Üzümün iyisini arılar deler.
Yaban arısı kılavuzsuz olmaz.
Bal ile kaymak yenir ama her keseye göre değil.
Erin arısı, saçın sarısı.
Gökova'da darı, Marmaris'te arı, Muğla'da karı sözü çok edilir.

Gürcü kızı, körpe kuzu, balsız arı, dul avrat, langır at mazarattır mazarat.
Kocasız karı beysiz arı.
Türkmen'e: "Arı alır mısın?" demişler, "Paramla vızıltıyı nideyim?" demiş.
Bir arı geldi "vız" dedi, kulağıma "az" dedi, "işte güz" dedi, "ne durursun kız" dedi, "çeyizini düz" dedi.
Bal küpünden sirke, sirke küpünden bal sızmaz.
Bal olan yerde sinek de bulunur.
Balı olandan pekmez esirgenmez.
Balı olan bal yemez mi?
Bal ile kaymak isteyen akçesine kıymak gerek.
Arı ile karının gezeni bulur.
Balsız petekte arı, aşsız evde karı durmaz.
Balık suda, bal kovanda pazarlık olmaz.
Bal yiyen baldan bıkar.
Balcının var bal taşı, oluncunun var baltası.

2. 4. İnsan Psikolojisi ve Davranışları ile İlgili Atasözleri

Haset, başkasının balını kendi ağzına zehir etmektir.
Söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı. Söz ola ağulu aşı yağ ile bal ede.
Arı gibi konar akrep gibi sokar.
Kurda kan baldan, zengine mal ardan tatlıdır.
Arı bal yapacak çiçeği bilir.
Önce baldın, pekmez oldun; şimdi para etmez oldun.
Bedava sirke baldan tatlıdır.
Dilini eşek arısı soksun.
Arı var bal yapar, arı var can yakar.

Arıya verdim uçuverdi, mandaya verdim kaçiverdi.
Her arı bal yaparsa, balın okkası parasız olur.
Balcı ağlar, pekmezci ağlar, katırcının gözü çıksın.
Vardı bağımlım, gelirdi kardeşlerim; tükendi yağım balım, gelmiyor kardeşlerim.
Asil azmaz, bal kokmaz. Koksa koksa yağ kokar çünkü aslı ayrandır.
Arı kahrını çekmeyen balın kadrini ne bilir.
Balın âlâsı (tazesi) oğlun tazesinden.
Deliye bal tattırılmışlar, çarşıda katran bırakmamış.

Oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü.
 Öfke baldan tatlıdır.
 Arı sırrı karı sırrı gibidir.
 Arı aldım balın yiyin, kocaya vardım malın yiyin diye.
 Arı balından kaçmaz.
 Arı bey olan kovana üşer.
 Arı petek olan kovana üşer.
 Balcı kızı daha tatlı.
 Bal tatlıdır, dert acıdır.

Ballı pide yeniçeriyi yumuşatır.
 Balsız kovan arı tutmaz.
 Dırdırcı karı, sokucu arı.
 Ekşi yüzünün balı acı olur.
 Kovandan çıkmayan arı bal yapmaz.
 Öfke baldan tatlıdır.
 Arı baldan değil tütünden kaçır
 Arı mermerden ne anlar.
 Arının dikenini görüp balından el çekmek

3. Deyimler

Ağzından bal damlamak (akmak)	Balı dibinden, yağı yüzünden	Bal bıçağı (iki yüzlü)
Bal dök yala	Bal Dudaklı	Arı gibi çoğalmak
Bal gibi	Arı gibi çalışkan olmak	Arı sili
Bal mumu gibi erimek	Bal verecek arıyı bulmak	Arıyı sattık da, balı bakkaldan alıyoruz
Bal mumu yapıştırmak	Arı gibi vızıldamak	Bal acı da pekmez tatlı mı?
Ballı börek olmak	Arı kovana gibi işlemek	Bal yedik belaya düştük
Bir eli yağda bir eli balda (olmak)	Arının ocağını bizlemek	Bal yapmaz arı gibi dönmek
Ağzına bir parmak bal çalmak	Balsa bandık, katmerse kandık	Bal verecek arı değil
Dibi kırmızı mumla (bal mumuyla) mı çağırarak	Bir eli yağda bir eli balda (olmak)	Balı bal gibi yemek
Lafını balla kesmek	El arı düşman gayreti	Ballı lokma tatlısı
Yağ bal olsun	Elini arı kovana sokmak	Ballı paça, sirkeli kaymak
Yağa bala batırmak	Yağlı ballı olmak	Baldan tatlı olmak
Yağlayıp ballandırmak	Oğul çıkarmak	Bal sağlamak
Yağlı ballı olmak	Oğul vermek	Bir eli yağda ötekisi balda olmak
Arı gibi	Topal arının bal yapmasına dönmek	Oğul balı
Arı gibi sokmak	Yağ bal olsun	Ne balını isterim ne belasını
Arının yuvasına kazık (çöp) dürtmek	Yağa bala batırmak	
	Herkese tükrüğü bal.	

4. Sonuç

Önemli bir tarımsal faaliyet olan arıcılık, üretim teknikleri ve arı ıslahı gibi boyutlarıyla doğal olarak fen bilimlerinin çalışma sahasında yer almaktadır. Bununla birlikte toplumsal yaşantıya yansımaları da üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu amaçla yürütülen araştırmada, çalışkanlığının ve temizliğinin yanı sıra insanoğluna sunduğu çok değerli ürünlerinden dolayı arıların toplam 152 atasözü ve 49 deyim içerisinde yer aldığı belirlenmiştir.

İnsan ve toplum psikolojisini yansıtan, öğüt veren, yol gösteren ve inanışlara ilişkin belirlemeler yapan onlarca atasözü ve deyimde arı ve balın yer alması, arıcılığın Anadolu insanının dil kültüründe de önemli bir yere sahip olduğunun açık bir ifadesidir.

Kaynaklar

- Adam, B., 1987. Breeding The Honeybees. (Ed: Armbruster, L.) Mytholmroyd, Hebden Bridge, U.K., 118.
 Aksoy, Ö. A. 1971. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1. Ankara Üniversitesi Basımevi.
 Aksoy, Ö. A. 1993. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. 2. Deyimler Sözlüğü. İnkilap Kitabevi, 707 s.
 Aksoy, Ö. A., Dilçin, C., Acarlar, K., Tolloğlu, M., Kutlar, P., Püsküllüoğlu, Y., Şener, N. 2009. Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II. Türk Dil Kurumu Yayınları: 279, 4. Baskı, Ankara. 175 s.
 Anonim, 2014a. Arı-Balı Atasözlerimiz ve Deyimlerimiz. <http://blog.milliyet.com.tr/aril-balli-atasozlerimiz-ve-deyimlerimiz/Blog?blogNo=380735>. Erişim: 07.05.2014.
 Anonim, 2014b. Atasözleri ve Deyimler. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=1. Türk Dil Kurumu, Ankara. Erişim: 12.05.2014.
 Ayaz, E. S. 2011. Türkiye Türkçesinde Arı ile İlgili Atasözleri ve Deyimler. ACTA TURCICA, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, 3(1/1): 86-101.
 Erkut, S. 2011. Hititler'de Arı ve Bal. Acta Turcica, 1/1, s.36-39.
 Fotoğraf: www.sohbet.net

